

УДК 159.923+159.928 (043)

МИКОЛА САВРАСОВ

м. Слов'янськ

savrasov85@ukr.net

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ МІСЦЯ ТА РОЛІ ПАМ'ЯТІ У СТРУКТУРІ ТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ

Аналізуються основні теоретичні та методологічні досягнення останніх років щодо місця та ролі механізмів та закономірностей пам'яті як пізнавального психічного процесу у структурі креативності особистості. Створюються необхідні передумови щодо подальшого докладного емпіричного дослідження психологічного змісту та значення мнемічної підсистеми особистості у процесі її творчої активності, зв'язку процесів пам'яті різних рівнів регуляції із окремими видами креативності, як характеристики повноцінного функціонування людини. Робиться припущення, що розвинена пам'ять людини може виступати в якості психологічного чинника її високої творчої активності, а на метарівні організації мнемічної діяльності окремі її характеристики можуть розглядатися в якості прогностичних показників (предикторів) креативності особистості.

Ключові слова: людина, особистість, креативність, пам'ять, досвід, структура, показник, кореляція, характеристика, чинник.

Попре величезну накову популярність сучасних психологічних, педагогічних та філософських досліджень явищ, процесів та механізмів творчості, і, зокрема креативності, поза увагою авторів досліджень лишається значна частина проблем психології креативності, і зокрема співвідношення креативності та деяких пізнавальних психічних процесів (окрім, звичайно, мислення та уяви). У доступній нам науковій літературі як з психології, так із суміжних галузей знань, такого роду згадки є вкрай фрагментарними та несистематичними.

У сучасній вітчизняній психологічній науці креативність розуміється як відносно незалежний фактор обдарованості, який не завжди виявляється завдяки тестам інтелекту і навчальним досягненням та на науковому рівні досліджується переважно в двох напрямках – особистісний (як результат впливу особистісних рис) та пізнавальний напрямок (як результат впливу інтелектуальних властивостей); крім того вважається, що розвитку креативності заважають стереотипні мислення та поведінка, слідування за авторитетами, намагання уникнути ризику та прагнення до успіху попре все [5, 181].

С. Д. Максименко розглядає креативність як один з принципів побудови генетико-моделюючого методу дослідження особистості та зазначає, що «...вже сама по собі дана

особистість є результатом та продуктом творчості. І нужда, втілена у ній, має величезний креативний потенціал» [3, 64]. Автор веде мову про те, що «...креативність є глибинною, первісною і абсолютно природною ознакою особистості – це є вища форма активності, яка створює і залишає слід, втілюється. З іншого боку, креативність означає прагнення виразити свій внутрішній світ» [3, 65].

У наших попередніх дослідженнях ми зазначали, що в системі сучасних психологічних уявлень креативність розуміється в якості незвідної до інтелекту функції цілісної особистості, що залежить від комплексу її психологічних характеристик, рівень здібностей до творчості, та на основі теоретичного аналізу чисельних праць наших попередників, креативність може бути класифікована за видами на особистісну, соціальну та інтелектуальну креативність, проте цей поділ є доволі умовним [7, 175]. Втім, незважаючи на чисельні дослідження креативності з позицій саме інтелекту, та на вкрай суперечливі результати цих досліджень, поза науковою увагою в якості чинників креативності фактично лишилися процеси, механізми та закономірності пам'яті.

Метою нашого дослідження є здійснення теоретико-методологічного та емпіричного аналізу необхідних підстав психологічного вивчення місця та ролі пам'яті у структурі

креативності особистості. Для цього вважаємо за необхідне розв'язати наступні завдання дослідження: 1) здійснити теоретико-методологічний аналіз психологічної проблеми співвідношення результатів дослідження пам'яті та креативності у сучасних психологічних пошуках; 2) виділити та описати основні психологічні характеристики-кореляти пам'яті та креативності особистості з урахуванням специфіки їх прояву; 3) спроектувати перспективні напрямки подальших прикладних досліджень психологічних особливостей, закономірностей та механізмів взаємодії мнемічних та творчих процесів у структурі цілісної особистості.

В якості методів та методик емпіричного дослідження нами використані процедура кореляційного аналізу за К. Пірсоном, тест образної креативності Є. Торренса (в модифікації О. Є. Туник), тест вербальної креативності С. Медніка (в модифікації Т. В. Галкіної) та дев'ятого субтесту «Пам'ять» тесту інтелекту Р. Амтхауера. До складу емпіричної виборки увійшли студенти 2-6 років навчання денного та заочного відділення технологічного та фізико-математичного факультетів Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ) загальною кількістю 100 осіб та віком від 18 до 50 років.

Під пам'яттю на сучасному етапі розвитку психологічної науки розуміють «...психічний процес, який охоплює запам'ятовування, збереження і забування різноманітного досвіду...пов'язуючи минуле людини з теперешнім, пам'ять дає змогу прогнозувати майбутнє» [8, 295]. Також пам'ять розглядають як «...функцію свідомості, що дозволяє індивіду зберігати свій досвід та включає процес запам'ятовування, збереження та наступного відтворення чи впізнання сприйнятої їм інформації...пам'ять як засвоєння індивідом минулого досвіду лежить в основі його навчання та розвитку» [8, 296].

Т. Б. Хомуленко, аналізуючи результати власних досліджень розвитку вищих форм пам'яті, зазначає, що вищий рівень розвитку пам'яті передбачає певну специфіку функціонування системи пам'яті, що сприяє прищвидшенню процесу формування розумової

моделі об'єкту запам'ятовування, рівень її адекватності та відносну її стійкість [10, 209]. При цьому авторка підкреслює, що вищі форми пам'яті можуть знаходити свій прояв як в процесі досягнення власне мнемічної мети, так й при реалізації інших, бічних цілей, що можуть мати пізнавальний або практичний характер, за рахунок того, що пам'ять може розглядатися в якості базової функціональної підсистеми в системі психіки.

На думку О. М. Лактіонова, який займався дослідженням структурно-динамічної організації індивідуальності досвіду людини, мнемічний досвід як компонент індивідуального досвіду може виконувати функції накопичення, інтеграції та реінтеграції отримуваної впродовж життя людиною інформації задля стабілізації життєдіяльності індивіда. На думку дослідника, на різних щаблях динамічні перетворення мнемічного досвіду реалізуються завдяки наявності циклічного рекурсивно-хронологічного ланцюга трансформацій пам'яті впродовж життя, важливим проявом яких є співставлення блоків, функцій та механізмів на окремих циклах; при цьому базовими показниками мнемічного досвіду є стадіально пов'язані оперативна довготривала пам'ять, біографічна та історична пам'ять, які до того ж стадіально пов'язані між собою [4].

Досліджуючи функціонування такого виду пам'яті, як емоційна пам'ять, М. А. Кузнецов підкреслює, що процеси актуалізації раніше пережитих емоцій та їх включення в перцепцію й формує сутність художнього сприйняття творів мистецтва, уможливаючи при цьому переживання суб'єктом співтворчості з автором [2]. Також, на думку автора, раніше пережиті емоції (тобто власне зміст емоційної пам'яті) позначаються на загальній інтелектуальній активності, стимулюючи, супроводжуючи інтелектуальний процес та завершаючи його. При цьому вважається, що в процесі вирішення інтелектуально-творчої проблеми або наукової задачі емоційна пам'ять накопичує результати та узагальнює емоції, переносючи при цьому принципи вирішення на нові проблемні ситуації; сприяє емоційному оцінюванню результатів оперативних перетворень проблемної ситуації та його уточненню; готує підґрунтя

розв'язання задачі на емоційному рівні; обмежує зону пошуків, скорочує обсяг дослідницької діяльності та витрачений на неї час за рахунок скорочення зони дослідницьких пошуків. Як бачимо, ціла низка чинників емоційно-мнемічної природи виступають вагомими механізмами процесу творчої науково-дослідницької діяльності.

Т. М. Розова, аналізуючи креативність в якості чиннику розвитку професійно-комунікативних здібностей майбутніх психологів, відзначає наявність тісного взаємозв'язку креативності та професійно-комунікативних здібностей студентів, результативності вирішення професійно-комунікативних завдань у майбутніх психологів та ряду інших психологічних чинників. До складу професійно-комунікативних здібностей майбутніх психологів авторка включає наступні змістовні структурні складові: контактність, легкість вступу в професійно-комунікативні контакти, здібності тримати професійно-комунікативні контакти, здібності слухати і розуміти інших, здійснювати психологічний вплив в процесі комунікації, розрізняти первинний і глибинний зміст повідомлень клієнтів, адекватно розуміти вербальні і невербальні комунікативні сигнали, тривалий час утримувати велику кількість інформації, здатність долати комунікативні бар'єри тощо [6]. Як бачимо, здібність тривалий час утримувати велику кількість інформації, як невід'ємна характеристика процесів пам'яті, разом із чинником креативності, виступають вагомими складовими професійно-комунікативних здібностей майбутніх психологів.

На думку А. Б. Коваленко, яка системним чином аналізувала процес розуміння людиною творчих задач, одним з базових компонентів такого процесу є когнітивний компонент. При розумінні понятійно-образних задач в процесі функціонування даного компоненту особливо чітко виявляється вплив знань та попереднього досвіду суб'єкта на успішність їх розуміння. Також авторка стверджує, що «...перебіг процесу розуміння залежить від рівня знань, попереднього досвіду суб'єкта, рівня функціонування мислительних стратегій, а також інших компонентів, які визначають його успішність» [1]. До того ж, у

процесі розуміння творчої задачі відбувається накопичення певної інформації суб'єктом розуміння. Таким чином, пам'ять у розмаїтті своїх функцій та механізмів ніби огортає творчий процес у психіці людини: впливом збереженого попереднього досвіду обумовлює розуміння творчої задачі, у результаті творчого акту пам'ять знову ж таки накопичує певний творчий досвід.

С. М. Симоненко в якості основних емпіричних характеристик візуально-мисленевого образу виділяє: «...наочність як системоутворюючу властивість візуально-мисленевого образу; базові властивості: активність, предметність, симультанність, цілісність, просторово-часова структура, інтенсивність; специфічні властивості: концептуальність, амодальність, креативність, абстрактність, узагальненість» [9]. На думку авторки в якості важливих функцій образу-концепту виступають відображувально-пізнавальна функція, прогностична функція, регулятивна функція, креативна та знаково-символічна функція. Саме креативна та прогностична функція (як властивість пам'яті робити можливим певний прогноз майбутнього) у структурі функцій образу-концепту пов'язують, на нашу думку, мнемічну та творчу підсистеми цілісної особистості.

В результаті здійсненого кореляційного аналізу показників вербальної креативності та показнику пам'яті за тестом інтелекту Амтхауера (див. Таблицю 1) нами зафіксовано статистично позитивний зв'язок (на рівні $p < 0,01$) між показником гнучкості вербальної креативності та показником пам'яті за тестом інтелекту Амтхауера ($r = 0,58$), статистично достовірний позитивний зв'язок між показником оригінальності вербальної креативності та показником пам'яті за тестом інтелекту Амтхауера ($r = 0,65$). Також нами зафіксовані позитивні статистично недостовірні зв'язки між показником розробленості вербальної креативності та пам'яті за тестом інтелекту Амтхауера ($r = 0,2$), біглості вербальної креативності за тестом інтелекту Амтхауера ($r = 0,11$).

Нагадаємо, що якщо казати конкретно, дев'ятий субтест тесту інтелекту Амтхауера діагностує здібність до запам'ятовування,

Таблиця 1

Результати кореляційного аналізу показників вербальної креативності та показника пам'яті за тестом Амтхауером

	Біглисть	Гнучкість	Оригінальність	Розробленість
«Пам'ять» (9 субтест тесту Амтхауером)	0,11	0,58*	0,65*	0,2

Позначкою * відмічені значення коефіцієнту кореляції, достовірні на рівні $p < 0,01$.

збереження в ускладнених умовах та здібність до осмисленого відтворення матеріалу; також його вважають тестом вербальної короткотривалої пам'яті. Власне на таке розуміння його психологічного сенсу ми і будемо спиратися. Як бачимо, в структурі особистості показники вербальної креативності утворюють лише однонаправлені зв'язки із показником вербальної короткотривалої пам'яті, в той же час на статистично достовірний рівень дані зв'язки виходять лише для показників гнучкості та оригінальності вербальної креативності. З огляду на психологічний зміст корелюючих показників (показники вербальної креативності та вербальна пам'ять) зв'язок між ними в певній мірі є очікуваним.

У результаті здійсненого кореляційного аналізу показників вербальної креативності та показнику короткотривалої вербальної пам'яті (див. Таблицю 2) нами зафіксовано статистично достовірний позитивний зв'язок (на рівні $p < 0,01$) між показником спротиву замкненню образної креативності та показником пам'яті за тестом інтелекту Амтхауера ($r = 0,45$). Також нами встановлено різнонаправлені статистично недостовірні зв'язки між показником біглості образної креативності та показником пам'яті за тестом інтелекту Амтхауера ($r = -0,24$), між показником оригінальності образної креативності та показником пам'яті за тестом інтелекту Амтхауера ($r = 0,23$), між показником абстрактності назви образної креативності та показником пам'яті за тестом інтелекту Амтхауера ($r = 0,2$), між показником розробленості образної кре-

ативності та показником пам'яті за тестом інтелекту Амтхауера ($r = 0,1$).

Констатуємо, що в структурі особистості показники образної креативності утворюють лише фрагментарні, причому різнонаправлені зв'язки із показником короткотривалої вербальної пам'яті. Відмітимо, що найбільш наближеними за психологічним змістом до показника короткотривалої вербальної пам'яті є показник спротиву замкненню образної креативності.

За результатами проведеного дослідження можемо зробити наступні висновки: 1) шляхом теоретичного аналізу встановлено, що різноманітні чинники мнемічної природи відіграють важливу роль у структурі різнопланової творчої активності, а саме дають змогу прогнозувати ефективність творчого процесу, виступають вагомими механізмами процесу творчої науково-дослідницької діяльності, обумовлюють розуміння творчої задачі, завдяки ним у результаті творчого процесу накопичується певний творчий досвід; 2) за рахунок функції накопичення та збереження знань, вмінь та навичок пам'ять обумовлює певний когнітивний базис творчої активності людини; 3) емпіричним шляхом встановлено, що за умови спорідненості характеру психічної активності людини (вербальна діяльність), короткотривале вербальне запам'ятовування тісно корелює із вербальною креативністю особистості. Надалі перспективним лишається більш поглиблене емпіричне співвіднесення характеристик мнемічної та творчої активності особистості.

Таблиця 2

Результати кореляційного аналізу показників образної креативності та показнику пам'яті за тестом інтелекту Амтхауером

	Біглисть	Оригінальність	Абстрактність назви	Спротив замкненню	Розробленість
«Пам'ять» (9 субтест тесту Амтхауером)	-0,24	0,23	0,2	0,55*	0,1

Позначкою * відмічені значення коефіцієнту кореляції, достовірні на рівні $p < 0,01$.

Список використаних джерел

1. Коваленко А. Б. Психологія розуміння творчих задач: автореф. дис. ... доктора психол. наук: 19.00.01 / А. Б. Коваленко. — К., 2000. — 28 с.
2. Кузнецов М. А. Емоційна пам'ять у мнемічній системі особистості: автореф. дис. ... доктора психол. наук: 19.00.01 / М. А. Кузнецов. — Харків, 2008. — 45 с.
3. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. — К. : Видавництво ТОВ «КММ», 2006. — 240 с.
4. Лактіонов О. М. Структурно-динамічна організація індивідуального досвіду: автореф. дис. ... доктора психол. наук: 19.00.01 / О. М. Лактіонов. — К., 2000. — 26 с.
5. Психологічна енциклопедія / [авт.-упоряд. О. М. Степанов]. — К. : Академвидав, 2006. — 424 с. (Енциклопедія ерудита).
6. Розова Т. М. Креативність як чинник розвитку професійно-комунікативних здібностей майбутніх психологів: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Т. М. Розова. — К., 2007. — 18 с.
7. Саврасов М. В. Емоційно-мотиваційні складові креативності особистості: дис.... канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / М. В. Саврасов. — Харків, 2012. — 224 с.
8. Свенцицкий А. Л. Краткий психологический словарь / А. Л. Свенцицкий. — М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. — 512 с.
9. Симоненко С. М. Психологія візуального мислення: автореф. дис.... доктора психол. наук: 19.00.01 / С. М. Симоненко. — Харків, 2005. — 40 с.
10. Хомуленко Т. Б. Развитие высших форм памяти: монография / Т. Б. Хомуленко. — Харьков, ХГПУ им. Г. С. Сковороды. — 222 с.

MYKOLA SAVRASOV

Slavyansk

RESEARCH OF PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF PLACE AND ROLE OF MEMORY IN THE STRUCTURE OF THE CREATIVE PROCESS

The main theoretical and methodological achievements of recent years are analyzed with respect to the place and role of mechanisms and patterns of memory as a cognitive mental process in the structure of the personality's creativity. The necessary prerequisites are created for further detailed empirical study of the psychological content and significance of the mnemonic personality subsystem in the structure of its creative activity, the connection of memory processes of different levels of regulation with certain types of creativity as a characteristic of a person's full functioning. It is assumed that the developed memory of a person can act as a psychological determinant of its high creative activity, and at the meta-level of the organization of mnemonic activity, certain of its characteristics can be considered as forecast indicators (predictors) of the creativity of the individual.

Key words: people, creativity, personality, memory, experience, structure, figure, correlation, characteristic, determinant.

НИКОЛАЙ САВРАСОВ

г. Славянск

ИССЛЕДОВАНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ МЕСТА И РОЛИ ПАМЯТИ В СТРУКТУРЕ ТВОРЧЕСКОГО ПРОЦЕССА

Анализируются основные теоретические и методологические достижения последних лет относительно места и роли механизмов и закономерностей памяти как познавательного психического процесса в структуре креативности личности. Создаются необходимые предпосылки для дальнейшего подробного эмпирического изучения психологического содержания и значения мнемической подсистемы личности в структуре её творческой активности, связи процессов памяти разных уровней регуляции с отдельными видами креативности как характеристикой полноценного функционирования человека. Делается допущение, что развитая память человека может выступать в качестве психологического детерминанта её высокой творческой активности, а на метауровне организации мнемической деятельности отдельные её характеристики могут рассматриваться в качестве прогнозных показателей (предикторов) креативности личности.

Ключевые слова: человек, креативность, личность, память, опыт, структура, показатель, корреляция, характеристика, детерминант.

Стаття надійшла до редколегії 12.11.2017